

על ארבע מסורות דרשניות של פייטני ארץ ישראל בעניין כפרתם של בגדי הכוהן הגדול

א

היחס שבין מדרשי ארץ ישראל הקדומים ובין שירת הקודש העברית באלף הראשון לספירת הנוצרים מעסיק את חוקרי חכמת ישראל כבר למעלה ממאה וחמישים שנה. במשך רוב רובה של תקופה זו נדמה היה כי תמונת המחקר בתחום ברורה וחד-משמעית: הזיקה שבין שני עולמות היצירה היא חד-סטריית, שכן מצד תכניו הפיוט הארץ ישראלי איננו אלא בבואה שירית של אוצר מדרשי ארץ ישראל הקדומים (דוגמת מכילתא דרבי ישמעאל, בראשית רבה, ויקרא רבה ופסיקתא דרב כהנא) והמאוחרים מהם (דוגמת מדרשי תנחומא, פרקי דרבי אליעזר ומדרש תהילים). עזרא פליישר ביטא גישה זו בבהירות ובציווריות, והעניק ניסוח מתודולוגי להשקפות המחקר בעניין למן ראשית ימיה של חכמת ישראל!:

לא כדרך הדרשן הקדום עמד הפייטן הקדום לפני קהלו. כי הדרשן הקדום אמר דרשות של עצמו, או דרשות של אחרים עם נופך רב ככל האפשר משלו; הוא יצר את דרשותיו וניסח אותן בשביל ציבור שצפוי היה לא לדעת מן הדרשה מאומה או מעט מאוד. ככל שהצליח לומר יותר דברים משל עצמו היה שבחו בפי הציבור גדול יותר. ונהפוך הוא אצל הפייטן, שצירף והרכיב וחרז וניסח דברים ידועים... תפארתו לא הייתה על מקוריותו אלא על יכולתו – והיא היתה לעתים מופלאה באמת – להרכיב רמזי דברים שונים ומרוחקים זה מזה במקורותיהם, לעניין אחד, לנסח את הכול בחרוזים ובתבניות שיר, ולשעבד את הכול לעניין התפילה.

* אני מודה למורתי, פרופ' שולמית אליצור, על שקראה את המאמר והאירה עיניי בהערותיה.
1. ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים 1975, עמ' 266-268. לדעות חוקרים קודמים ראה: י"ל צונץ, הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית (נערך והושלם על ידי ח' אלבק), ירושלים תשי"ד, עמ' 184 ("הוא [= ר' אלעזר בירכי קליר] חיבר פיוטים לתפילות של כל חגי השנה... את החומר לכך לקח מתוך ההגדה... כך נעשה המדרש לתפילת חג פיוטית... הקליר שאב מכל הגדות ארץ ישראל הידועות לו, ובין השאר מתוך הפסיקות... ולפיכך אפשר לראות את פיוטיו מבחינה מסוימת כעין פסיקות פיוטיות". מהדורתו הראשונה של ספר זה ראתה אור בשנת 1832); ש' ליברמן, 'חזנות ינאי', סיני ד, תרצ"ט, עמ' רכא-רנ (= מחקרים בתורת ארץ ישראל, ירושלים תשנ"א, עמ' 123-152); א' מירסקי, 'מחצבתן של צורות הפיוט', ידיעות המכון לחקר השירה העברית ז, תשי"ח, עמ' 3 (= יסודי צורות הפיוט, ירושלים תשמ"ה, עמ' 3).

להשקפה המסורתית של מחקר מדעי היהדות היו אפוא שתי הנחות יסוד באשר ליחס שבין מדרשי ארץ ישראל ובין פיוטיה:

- א. פייטני ארץ ישראל לא יצרו ואף לא התיימרו ליצור דרשות משל עצמם.
- ב. מקורות התוכן של הפיוט הארץ ישראלי הקדום הנם בקובצי המדרש הקדומים.

ההתפתחויות המשמעותיות בחקר הפיוט המזרחי בחצי יובל השנים האחרונות מטילות ספק בשתי ההנחות הנזכרות, ומגלות תמונה עשירה ומורכבת של מערך זיקות מפותח שהתקיים בין עולם הפיוט ועולם המדרש. שורה נכבדה של מחקרים חשפו בפיוטי ארץ ישראל עשרות דרשות מקוריות שלא נמצא להן כל זכר בקובצי המדרשים הקלסיים,² ובעקבותיהם החלה להישקל האפשרות שיסודן של חלק מדרשות אלו איננו בבתי המדרש, אלא דווקא בסדנאות היצירה של פייטני ארץ ישראל.³ יתרה מזו, סדרה של מחקרים הצביעה, במידות שונות של ודאות, על האפשרות כי פיוטים ארץ ישראליים מוקדמים שימשו מקור לדרשות המופיעות בקובצי מדרש מאוחרים מהם.⁴ אם כן, כיוון ההשפעה שבין שני העולמות הספרותיים לא היה חד-סטרי, ומערכת הקשרים בין פיוט ומדרש הייתה הדדית. אמנם ודאי שהדדיות זו אין מובנה כי הפיוט השפיע על בעלי המדרש באותה מידה שקובצי המדרש השפיעו של פייטני ארץ ישראל, שהלוא כמעט

2. ראה למשל: ש' אליצור (מהדירה), בתודה ושיר: שבעתות לארבע הפרשיות לרבי אלעזר בירבי קליר, ירושלים תשנ"א, עמ' 34; הנ"ל, שירה של פרשה: פרשות התורה בראי הפיוט, ירושלים תשנ"ט, עמ' 19-26; הנ"ל, רבי אלעזר בירבי קליר: קדושתאות ליום מתן תורה, ירושלים תש"ס, עמ' 76-79; הנ"ל, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 203-207; ע' הכהן, קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי למועדי השנה א, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ד, עמ' 213-214; הנ"ל, 'לשאלת תפוצת קדושתאותיו של ר' שלמה סולימן ולתולדות מחקר פייטנותו', מחקרי ירושלים בספרות עברית כא (ספר זולאי), תשס"ז, עמ' 62-64.

3. נראה כי החוקר הראשון שהעלה אפשרות זו על הפרק היה צ"מ רבינוביץ, הלכה ואגדה בפיוטי יניי, תל אביב תשכ"ה, עמ' 268-280.

4. ראה: ש' אליצור, 'מפיוט למדרש', בתוך: מ' בראַשר (עורך), ספר היוכל לרב מרדכי ברויאר: אסופת מאמרים במדעי היהדות, ירושלים תשנ"ב, עמ' 384-388; י' רצהבי, מגנזי שירת הקדם: פיוט וחקרי פיוט, ירושלים תשנ"א, עמ' 312-313; ע' פליישר, 'מבטלי' עשרת הדיברות – בפיוט, במדרש ובתרגום, תרביץ סו, תשנ"ז, עמ' 86-90, וראה גם שם, עמ' 61, הערה 2; ע' הכהן, 'לבידור זיקתם של מדרשי אסתר לפיוטי ההרחבה הקיליריים לפורים "אספרה אל חוק" ו"אמל ורבך"', נטועים ו, תש"ס, עמ' 45-74. יש לשים לב לכך שהמסורות המדרשיות הפייטניות שבהן אנו דנים כרוכות לעתים קרובות ברשימות ובמניינים, דוגמת רשימת 'המבטלים' של עשרת הדיברות או סדרת הטעמים שבגינם לא הצליח המן להפיל פור על אחד מחודשי השנה פרט לחודש אדר. ניתן להניח שהפייטנים יצרו רשימות אלו כתשתית מבנית של פיוטים מקיפים (כסילוקים, כסדרי עולם וכפיוטי הרחבה), והוסיפו מרקם מדרשי לכל אחד ממרכיבי הרשימה. נראה שגם המסורת המדרשית הפייטנית האופיינית לסדרי עולם לשבועות, מסורת המציגה רשימה של אבות העולם שלא זכו לקבל את התורה, הולמת אף היא הנחות אלו. ראה: ש' אליצור, קדושתאות ליום מתן תורה (לעיל), הערה (2), עמ' 67-73 ובספרות הנזכרת שם.

על ארבע מסורות דרשניות של פייטני ארץ ישראל בעניין כפרתם של בגדי הכהן הגדול

שאינן לך טור פיוט מעידנה הקלסי של הפייטנות הארץ ישראלית שאיננו מסגיר את מקורותיו – אם במשנה, אם בתוספתא, אם בתלמוד הירושלמי ואם בקובצי המדרש הארץ ישראליים – אך גם סך הדרשות הפייטניות המקוריות הנחשפות בעת האחרונה הולך וגדל ומצטבר לכלל קורפוס ניכר ומשמעותי.

אמת, לעולם עלינו לשקול גם את האפשרות כי מדרשים קדומים שאבדו מאתנו הם היסוד לדרשות הייחודיות של פייטני ארץ ישראל, אך גם נראה שאין להפריז בזהירות מחקרית זו. נוכחותה התדירה של דרשה מסוימת בפיוטי ארץ ישראל, בצד היעדרותה המתמשכת מקובצי המדרש הארץ ישראליים המוקדמים, עשויות לרמוז שתיהן על מקורה הפייטני של הדרשה.⁵

במסגרת המאמר הנוכחי אני מבקש להעניק תוקף משנה להשקפה החדשה כי לפייטני ארץ ישראל הייתה גם מסורת מדרשית משלהם. זאת באמצעות העיון בדרשות פייטניות ייחודיות בעניין סגולות כפרתם של שמונת בגדיו של הכהן הגדול.

ב

שמונת בגדיו של הכהן הגדול מנויים בציווי של משה על הפקדת אהרן ובניו על עבודת המשכן (שמות כ"ח). שישה מהם מופיעים בציווי הכולל על הכנת הבגדים: "ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל וכתנת תשבץ מצנפת ואבנט ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו לכהנו לי" (שם, ד), הציץ נוסף בתיאור המפורט של הכנת כל אחד מן הבגדים (שם, לו-לח), והמכנסיים משלימים את המניין בעת הציווי על בגדי כל הכוהנים (שם, מב).⁶ במקרא גופו אין רמז לכך שבגדי הכהן הגדול כשלעצמם מכפרים על חטאי ישראל, פרט לציץ שנועד לו תפקיד הכרוך בכפרה: "והיה על מצח אהרן ונשא אהרן את עון הקדשים... והיה על מצחו תמיד לרצון להם לפני ה'" (שם, לח). הרעיון כי כל אחד מבגדי הכהן הגדול כיפר על חטא מסוים של עם ישראל או על סוג מסוים של חטאים, מהווה יסוד לדרשה מפותחת ביותר בעניין המופיעה בכמה מקורות קדומים, וביניהם התלמוד הירושלמי:⁷

אמ' ר' סימון כשם שהקרבנות מכפרין כך הבגדים מכפרין...
כתונת היתה מכפרת [לובשי כלאים. אית דבעי מימר] על שופכי דמים, כמ' דא' אמר,
'ויטבלו את הכתונת בדם' (בראשית ל"ז, לא).

5. עמדה מחקרית דומה, הנובעת משיקולים אחרים, מציגה ש' אליצור במאמרה 'לדרכי עיצובה של הדרשה האנלוגית בפיוטים', בתוך: 'לוינסון ואחרים (עורכים), היגיון ליונה – היבטים חדשים בחקר ספרות המדרש, האגדה והפיוט: קובץ מחקרים לכבודו של פרופסור יונה פרנקל במלאות לו שבעים וחמש שנים, ירושלים תשס"ז, עמ' 527-528.

6. ראה: משנה יומא פ"ז מ"ה; מ' הרן, ערך 'מלבושי כהונה', אנציקלופדיה מקראית ד, ירושלים תשכ"ג, עמ' 1045-1049; ערך 'בגדי כהנה', אנציקלופדיה תלמודית ב, ירושלים תש"ט, עמ' של-שלו.

7. הדרשה מופיעה בשינויים קלים גם בשיר השירים רבה פרשה ד ה וביקרא רבה פרשה י, מהד' מרגליות עמ' רי-ריב.

מכנסיים היה מכפר על גילוי עריות, כמה דאת אמר, 'ועשה להם מכנסי בד לכסות בשר ערוה' (שמות כ"ח, מב).

מצנפת היתה מכפרת על גסי הרוח, כמה דאת אמר 'וישם את המצנפת על ראשו' (שם כ"ט, ו, בשינוי).

אבנט היה מכפר על [הגנבים. ואית דבעי מימר על] העוקמנים...⁸ חושן היה מכפר על מטי הדין, כמה דא' אמ', 'ועשית חושן משפט' (שם כ"ח, טו).

אפוד היה מכפר על עובדי ע"ז, כמ' דא' אמ', 'אין אפוד ותרפים' (הושע ג', ד). מעיל... האומר לשון הרע לא היתה לו כפרה, וקבעה לו התורה כפרה זוגי המעיל, 'והיה על אהרן לשרת ונשמע קולו' (שמות כ"ח, לה), יבא קול ויכפר על קול... ציץ, אית דבעי מימר על הגודפנים, אית דבעי מימר על עזי פנים.

מאן דאמ' על הגודפנין ניחא, דכת' 'ותטבע האבן במצחו' (שמ"א י"ז, מט), וכת' 'והיה על מצחו תמיד' (שמות כ"ח, לח).

מאן דאמ' על עזי פנים, 'ומצח אשה זונה היה לך' (ירמיהו ג', ג).⁹

לשם נוחות הדין שבהמשך, אציג את מרכיביה השונים של הדרשה בעזרת טבלה:

הבגד	החטא שבא לתקנו
כותונת	לובשי כלאים או שופכי דמים
מכנסיים	גילוי עריות
מצנפת	גסות רוח
אבנט	גנבים או עוקמנים
חושן	הטיית דין
אפוד	עובדי עבודה זרה
מעיל	לשון הרע
ציץ	גודפנים או עזי פנים

הרעיון שחטאים מסוימים מתכפרים באמצעות בגדי הכוהן הגדול ושאנשים שמידותיהם לקויות עשויים להימלט מעונש בזכותם של הבגדים, זכה לתשומת לב מרובה מצד משוררי שירת הקודש, בעיקר במסגרת סדרי העבודה שנוצרו לכבוד יום הכיפורים.

סדר העבודה ליום הכיפורים הנו מסוגי הפיוט הקדומים וההיוקרתיים ביותר,¹⁰ ופייטנים לאורך כל הדורות הקדישו את מיטב כישרונם היצירתי לשירה המעלה בעצם

8. בבבלי מצאנו לעומת זאת: "אבנט מכפר על הרהור הלב" (זכחים פח ע"ב). מרגליות בביאורו לויקרא רבה (שם) פירש 'עקמנין' – 'רמאים המהלכים בדרכי ערמה ועקמומיות'.

9. ירושלמי יומא פ"ז, מד ע"ג-ע"ד, מהד' האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א, עמ' 594-595; המילים הנדפסות בגופן מוקטן ומוקפות סוגריים מרובעים הן תוספת המגיה להעתקת המקור של כ"י לידן.

10. העדויות התלמודיות מגלות כי כבר במאה הרביעית לספירה נכח סוג הפיוט הזה בתפילות יום הכיפורים בבתי הכנסיות של אמוראי בבל. ראה: יומא לו ע"ב; נו ע"ב.

על ארבע מסורות דרשניות של פייטני ארץ ישראל בעניין כפרתם של בגדי הכוהן הגדול

היום הקדוש את זכרו של המקדש החרב. מרכז עניינו של סדר העבודה ליום הכיפורים הנו, כידוע, עבודתו של הכוהן הגדול ביום הכיפורים,¹¹ אך מסורת פייטנית קדומה כללה בסדרי העבודה ליום הכיפורים גם את ציורי הדרו של הכוהן הגדול, תוך תיאור שמונת הבגדים שלבש בעת עבודתו במקדש במשך כל ימות השנה.¹² בדרך כלל ייחדו הפייטנים כמה טורים לכל אחד מהבגדים, ובהם גם הקפידו לציין מהו החטא שעליו מכפר כל אחד מהבגדים.

והנה, רשימת החטאים שעליהם כיפרו בגדי הכוהן הגדול לפי פייטני ארץ ישראל שונה בכמה פרטים משמעותיים מרשימת החטאים המופיעה במקורות המדרשיים. אתאר תחילה שינויים אלו, תוך ניסיון להתחקות אחר מקורם.

א. הכותונת מכפרת על חטא מכירת יוסף

בעוד שהדרשה שבתלמוד הירושלמי כורכת את כפרת כותונתו של הכוהן הגדול בחטא כלאיים או בחטא שפיכות דמים, גורסת מסורת פייטנית רבת שנים כי כותונת הכוהן כיפרה על חטא מכירת יוסף. אמנם קיימת זיקה ברורה בין שתי הדעות, שהלוא האסמכתא שהביא הדרשן לדבריו מקורה במעשה מכירת יוסף – "ויטבלו את הכותונת בדם" (בראשית ל"ז, לא), אך נראה שהדרשה שבירושלמי מכוונת לכל 'שופכי דמים' שבעולם, ולא דווקא לאחי יוסף שטבלו את כותונת אחיהם בדם שער העזים. הרעיון כי הכותונת היא כפרתו של חטא מכירת יוסף מופיע במקורות הפייטנים החל מימיו של יוסי בן יוסי, הפייטן היחיד מתקופת הפיוט הקדם-קלסית ששמו ידוע לנו.¹³ בסדר 'אזכיר גבורות' המיוחס לפייטן מצאנוהו מבואר בהרחבה:¹⁴

עֲלָמוֹת קוֹמָה / יְמֵלָא בְּכַתְנָת / כְּפֹלָה מְשׁוּבָצָת / עַד פְּסֵי יָד
עוֹן בֵּית יַעֲקֹב / יְכַפֵּר בְּזָאת / מוֹכְרֵי צְדִיק / עַל כְּתוֹנֶת פְּסִים

1. עלמות קומה: קומת עלומיו של הכוהן הגדול, דהיינו, עצמת גופו. ימלא בכתנת: על פי תורת כוהנים צו פרק ב ב, מהד' ווייס ל ע"א: "מדו בד – כמידתו". כפולה: ראה תורת כוהנים צו פרק ב א, מהד' ווייס כט ע"ב: "בד – שיהו כפולים". עד פסי יד: ראה: "בית יד של בגדי כהונה... ומגעת עד פיסת היד" (יומא עב ע"ב). 2. עון וכו' בזאת: על פי ישעיהו כ"ז, ט. מוכרי צדיק: על פי עמוס ב', ו. על כותונת פסים: בעטייה של כותונת הפסים. ראה בראשית רבה פרשה פד ח, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1010: "ריש לקיש (אמר) בשם ר' אלעזר בן עזריה צריך אדם שלא לשנות בין בניו שעל ידי כתנת פסים [שעשה אבינו יעקב ליוסף] וישנאו אותו וגו'".

11. למבנה סדר העבודה ותכניו המסורתיים ראה: ע' פליישר (לעיל, הערה 1), עמ' 93-94; א' מירסקי (מהדיר), פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשל"ז, עמ' 26-31.
12. לתיאור מקומם של שמונת בגדיו של הכוהן הגדול בסדרי העבודה ראה בהרחבה: צ' מלאכי, ה'עבודה' ליום הכיפורים: אופיה, תולדותיה והתפתחותה בשירה העברית, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ד, עמ' 323-341.
13. בדרך כלל מקובל לתארך את זמנו של יוסי בן יוסי למאה החמישית לספירה. ראה: א' מירסקי (לעיל, הערה 11), עמ' 12-16.
14. ראה: שם, עמ' 155-156, טורים 159-160, ובביאוריו הנרחבים של המהדיר.

ביסוד דברי הפייטן עומד הפסוק מעמוס: "כה אמר ה' על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו על מכרם בכסף צדיק ואביון בעבור נעלים" (ב', ו), שהמסורת המדרשית הארץ ישראלית גרסה כי הוא מדבר במכירת יוסף.¹⁵ הפייטן גרס אפוא כי חטא מכירת יוסף מתכפר לבית ישראל בזכות כתונת התשבץ שלובש הכוהן הגדול בכל אחד מימי השנה.¹⁶

על אותה דרך מצאנו שבעל סדר עבודה נוסף שאיננו מחורז, 'אז באין כול', מתאר את ייעודה של כתונת הכוהן הגדול:¹⁷

קֶשֶׁר אַחִים עַל פְּתוּנָתוֹ / יִרְצָה בְּכֹתָנָתוֹ / לְפָרוֹשׁ כְּנָף / לְפֹשְׁטֵי פְתוּנָתוֹ

הפייטן הטעים בטור זה את רעיון הכפרה של כתונת הכוהן על מעשה מכירת יוסף באמצעות העמדת שתי הכותונות זו מול זו – כותונתו של יוסף שהאחים קשרו ביניהם להרגו, מול כותונתו של הכוהן הגדול המכפרת על החטא.¹⁸ ואין "לפרוש כנף" אלא לשון חסד וחנינה,¹⁹ ואין "פושטי כתונת" הזקוקים לכפרה אלא אחי יוסף, שמשגגיע אליהם נזדרזו ופשטו מעליו את כתונת הפסים (בראשית ל"ז, כג).²⁰

15. ראה: תנחומא (בובר) נח ד, טז ע"א; פדר"א לז, מהד' הרד"ל פט ע"ב. יש לציין כי הרעיון מופיע כבר במקור קדום בהרבה, בצוואת זבולון ג, ב, מהד' כהנא עמ' קפד: "כי לקחו שמעון ודן וגד ובניהם את מחירו ויקנו נעלים להם ולנשיהם ולבניהם באמרם". עוד מעניינת הידיעה כי יוסף נמכר לעבד ביום הכיפורים: "וישחטו בני יעקב שעיר עזים ויטבלו את כתנת יוסף בדמו ויביאו אל יעקב אביהם, ויהי בעשרה לחדש השביעי" (ספר היובלים לד, יב, מהד' כהנא עמ' רפח), ושצום יום הכיפורים נקבע במועד זה ככפרה על הצער שנגרם ליעקב (שם יח, עמ' רפט): "לכן נקבע על בני ישראל לענות נפשם בעשרה לחדש השביעי ביום אשר הגיעה אל יעקב אביהם השמועה אשר הביאה אותו לככות את יוסף לכפר בו עליהם בשעיר עזים בעשור לחדש השביעי אחת בשנה על חטאתם, כי העציבו את רחמי אביהם בעבור יוסף בנו" (הערת ד"ר עוזיאל פוקס).
16. רעיון זה הביע הפייטן בסדר 'אתה כוננת עולם ברב חסד' המיוחס אף הוא ליוסי בן יוסי: "בְּכַפֵּל פְּתוּנָתוֹ בְּדָ / יְכֹסֶה שְׁאָרוֹ / מִפְּסֵי יָד / עַד עֲקֵבָתוֹ כְּגֵל // בְּסֵ יָפֵן מְלֵא / כָּל הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ / וְיִסִּיר דְּאָגָתוֹ / פְּתוּנָתוֹ הַפְּסִים". ראה: א' מירסקי (לעיל, הערה 11), עמ' 191-192, טורים 97-98.
17. ראה: י' יהלום (מהדיר), אז באין כול: סדר העבודה הארץ-ישראלי הקדום ליום הכיפורים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 124, טורים 553-554. להערכתו של המהדיר (ראה שם במבוא, במיוחד עמ' 23-30, 55-58) 'אז באין כול' הוא מן הקדומים שבסדרי העבודה שבידינו והשפיע בדרכי עקיפין על סדר העבודה 'אזכיר גבורות' של יוסי בן יוסי.
18. יש לשים לב למטונימיה שבה השתמש הפייטן כדי להבליט את הרעיון המוצע: 'קשר אחים על כתונת', כשהכותונת מייצגת את דמותו של יוסף. המטונימיה מתקבלת אצל השומע בטבעיות רבה, שהלוא הכותונת כבר עוררה מתחילה את זעמם של האחים (בראשית ל"ז, ג) והפשטתו של יוסף מכותונתו הייתה המעשה הראשון והסמלי במהלך מכירתו לעבד (שם, כג).
19. ראה: יחזקאל ט"ז, ח; רות ג', ט, ובניגוד להצעת הביאור של המהדיר, שם. אך ראה שם גם במדור חילופי הנוסח.
20. ראה בדומה לכך בסדר העבודה 'ארוםם בכל עת': "בִּיכְתוּנָתוֹ בְּדָ עֵט / קָמוּ מְסוּיִים / טָרְסָם בְּהָ יְכַפֵּר / לְמִפְּשֵׁי פְתוּנָתוֹ" (צ' מלאכי [לעיל, הערה 12], ב, עמ' 113). לסקירת הסדר ראה: שם, א, עמ' 27-28.

על ארבע מסורות דרשניות של פייטני ארץ ישראל בעניין כפרתם של בגדי הכוהן הגדול

רעיון זה נתקבע במורשת היצירה הפייטנית, והוא שב ומופיע בסדר עבודה אנונימי מחורז שראשיתו אינה בידינו, והמילים הראשונות הניכרות בו הן 'זאת היא':²¹

דּוֹלַג בְּכַתְנֹת / מַעַן [.. ..] פְּסִים
אֲשֶׁר בָּהּ יְכַוֵּפֵר רִצָּח / וְחִטָּא כְּתַנֵּת פְּסִים

1. דולג: זורז, ונושא הטור הוא הכוהן הגדול. מען [.. ..]: צ' מלאכי הציע להשלים: "מעקב עד פסים".
2. וחטא וכו': כוונתו לחטא מכירת יוסף.

יש לשים לב כי הפייטן ניסה לשלב בדבריו את המסורת המדרשית כי כתונת הכוהן מכפרת על 'שופכי דמים' ('יכופר רצח'), ואת המסורת הפייטנית כי הכותונת כיפרה על מעשה מכירת יוסף.

גילומו השלם של הרעיון בא בסדר העבודה 'א' [...] במרומים' של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי, בן המאה העשירית לספירה:²²

ע <ינים> / נְשָׂאוּ נָרַע חָרְשׁוֹ / וְעַל בְּעַל הַחֲלוּמוֹת הַתְּלַחֲשׁוֹ
עֲדֵי כְּתַנְתּוֹ לְפִשׁוּט חָשׁוֹ / וְעַלֶּיהָ עֲוֹנָשׁוֹ
ע <נשאו> / מֵהוֹנֵם כְּתוֹנֵת לְקָנוֹת / מַעְקָבִיו וְעַד פְּסִי לְמָנוֹת
עַל זֹאת מְמַעֲוֹנוֹת / בָּהּ יְכַפֵּר מוֹחֵל עֲוֹנוֹת

1. ע <ינים> נשאו וכו': ראה בראשית ל"ז, יח-יט. נושא המחרוזות הם אחי יוסף. 2. כותנתו וכו': ראה שם, כג. חשו: מיהרו. 3. ע <נשאו> וכו': נושא הטור הוא קהל ישראל. מהונם וכו': בגדי הכוהן הגדול היו נקנים מכספי הקהל. ראה משנה יומא פ"ג מ"ז. מעקביו ועד פסיו: כוונתו שהכותונת הייתה במידת גופו של הכוהן או שהייתה מכסה את כל גופו, מעקביו עד פסי ידיו. ראה לעיל במובאה מסדר העבודה 'אזכיר גבורות'. 4. ממעונות: מן השמים. ראה דברים כ"ו, טו. מוחל עונות: כינוי לקב"ה.

בפיוט היוצר לפרשת 'תצוה' – 'אור מנורה', שאף בו פירט הפייטן את בגדי הכוהן הגדול ואת החטאים השונים שעליהם מכפר כל אחד מהבגדים, שב ר' שלמה סולימן וציין את הזיקה שבין כפרת כתונת הכוהן ובין חטא מכירת יוסף:²³

21. ראה: שם, ב, עמ' 163. לסקירת הסדר ראה: שם, א, עמ' 59-61. מחקר הפיוט מניח כי חריזה נתקבלה כנורמה מחייבת בפייטנות העברית באמצע המאה השישית לספירה. ראה ע' פליישר (לעיל, הערה 1), עמ' 79-82, 120-124; הנ"ל, 'בחינות בתהליך עליית החרוז בשירה העברית', מחקרי ירושלים בספרות עברית א, תשמ"א, עמ' 226-238. עם זאת, סדרי עבודה בלתי מחורזים המשיכו להיכתב לאורך כל תקופת הפייטנות הקלסית ואף לאחריה, לפחות עד המאה העשירית.
22. ראה: N. Katsumata, 'An Additional Seder 'Avoda for Yom Kippur by Shelomo Suleiman', *Al-sinjāri*, *Frankfurter Judaistische Beiträge* 29, 2002, pp. 42-43. על זמנו ומקומו של הפייטן ראה: ע' הכהן (לעיל, הערה 2), א, עמ' 222-240.
23. קטע הפיוט נדפס על פי כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה e. 36 (2715/4), דף 19 ע"א. יוצר זה הוהדר על ידי במסגרת מחקר יוצרותיו של ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי המתקיים בהנחיית פרופ'

פּוֹשְׁטֵי כְּתוּנַת תְּשַׁבֵּיץ
צַחַן שִׁמְצָם לְהַדִּיחַ כָּכָל רֶבֶץ
יַעֲשׂוּ כְּתוּנַת תְּשַׁבֵּיץ

1. פושטי וכו': כינוי לאחי יוסף. ראה: בראשית ל"ז, כג. 2. צחן שימצם: סירחון חטאם. להדיח: למרק, לנקות. בכל רבץ: בכל מקום.

לרעיון כי כותונתו של הכהן הגדול הייתה כפרתו של חטא מכירת יוסף לא מצאתי מקור בקובצי המדרש הקדומים. זכר לה איתרתי רק במדרש פתרון תורה:

נתן להם האל' לבוש כתונת תחילה בשביל שימחול על הכתנת ועל שנאת חנם ששנאו אחי יוסף, ומה כת' שם ויטבלו את הכתנת וג', תבוא הכתנת ותכפר על הכתנת.²⁴

אך מדרש פתרון תורה הנו כידוע מדרש מאוחר יחסית (זמנו בסוף המאה התשיעית או בראשית המאה העשירית) שנוצר במזרח,²⁵ וכבר מצאנוהו משתמש בפיוטים כמקור לדרשותיו, כפי שהוכיחה בבירור שולמית אליצור.²⁶ אין לשלול אפשרות כי בעל קובץ הדרשות כלל רעיון זה בעקבות מקורות פייטניים שעמדו לנגד עיניו.

ב. האבנט מכפר על חטא הליכה בדרכי הגויים

כפי שראינו, המקורות המדרשיים הציעו שני מיני חוטאים שעליהם מכפר האבנט: גנבים ועוקמנים (= רמאים). בתלמוד הבבלי מצאנו לעומת זאת: "אבנט מכפר על הרהור הלב" (זבחים פח ע"ב).

בניגוד לכל אלה, בסדרי העבודה מוצגת בעקיבות הדעה כי האבנט מכפר על התועים המחקים את דרך לבושם של נכרים עובדי עבודה זרה, תוך היסמכות קבועה על הפסוק ביחזקאל (כ"ג, טו): "חגורי אזור במתניהם סרוחי טבולים בראשיהם מראה שְׁלִשִּׁים כלם דמות בני בבל כשדים ארץ מולדתם". המקור ביחזקאל, יש להזכיר, עוסק במעשי הניאוף של אהליבה, הלוא היא ממלכת יהודה, העוגבת על בני בבל שיפי דיוקניהם מעבירה על דעתה.

שולמית אליצור ובתמיכת האקדמיה הישראלית למדעים.

24. פתרון תורה פרשת צו, מהד' אורבך עמ' 24. השווה: מ' בית-אריה, ספר פתרון תורה: ילקוט מדרשים ופירושים, מהדורת פקסימיליה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 21.

25. ראה: א"א אורבך (מהדיר), ספר פתרון תורה: ילקוט מדרשים ופירושים, ירושלים תשל"ח, מבוא, עמ' לב.

26. ראה: ש' אליצור (לעיל, הערה 4). ראה גם אצל הנ"ל, 'אחת שאלתי': קדושתא לשבת פרה לר' אלעזר בירבי קיליר, קבץ על ידי תשמ"ב, עמ' 28.

על ארבע מסורות דרשניות של פייטני ארץ ישראל בעניין כפרתם של בגדי הכהן הגדול

המסורת הפייטנית הייחודית בעניין כפרת האבנט כבר עולה מסדר העבודה 'אתה כוננת עולם ברוב חסד' המיוחס ליוסי בן יוסי:²⁷

גַּם מְזָה אֲבָנִט / יִשְׁנָה בְּיוֹם צוֹם / כִּי כֹּלּוּ בָד / בְּלִי אַרְוֵג כְּלָאִים
גּוֹלָל וּמְקִיף / וּמְשַׁלְּשׁוּ לְכָל עֵבֶר / בְּעֵד חֲגוּרֵי אֲזוּר / צְלָמֵי כְּשָׁדִים

1. ישנה וכו': ראה: ירושלמי יומא פ"ז, מד ע"ב, מהד' האקדמיה ללשון העברית עמ' 594: "תני לא נחלקו ר' ור' אלעזר ביר' שמעון על אבניטו שלכהן גדול ביום הכיפורים שהוא שלבוץ ועל שאר ימות השנה שיש בו כלאים". 2. גולל וכו': ראה שם: "אמ' ר' לוי שלשים ושתים אמה היה בו והיה מעקמו לכאן ולכאן".

"חגורי אזור / צלמי כשדים" הם כנראה יהודים שאימצו את אפנת הלבוש הנכרי שהיו בה סממנים מובהקים של עבודה זרה. רעיון זה עולה גם בסדר מחורז ששרידיו עלו מן הגניזה, והמחרוזת הראשונה שנותרה ממנו פותחת במילים 'נפש וביאר':²⁸

עוֹנֵג וְנִמְזַח אֲבָנִט שֵׁשׁ מְוִשְׁזָר / עֲלוּמַת חֲגוּרֵי אֲזוּר צְלָמֵי נְחוֹשֶׁת זָר

עונג: נתכבד, ונושא המחרוזת הוא הכהן הגדול. ונמזח: ונחגר. אבנט שש מושזר: על פי שמות ל"ט, כט. עלומת: שגת.

אמנם מיד בהמשך מציג שם הפייטן גם את המסורת המדרשית המקובלת כי האבנט כיפר 'על הגנבים':²⁹

עוֹשֶׂק וְגִנְיָבָה וְגִיזָל וְכַחֵשׁ / עֲלִיו מְמַעֲיִטִים יב[...]. וְסִלְיָה תוֹחֵשׁ

ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי אחז גם במסורת פייטנית זו בסדר העבודה 'א[...]' במרומים, וגרס אף הוא כי האבנט כיפר על חטא הנוקטים בדרכי הגויים:³⁰

27. ראה: א' מירסקי (לעיל, הערה 11), עמ' 192, טורים 99-100. ראה גם בסדר העבודה 'אזכיר גבורות' (שם, עמ' 157, טורים 163-164), המרמז גם הוא כי חטא ההליכה בדרכי הגויים כרוך בעבודה זרה: "עוד ידבק בלחי / כְּאֲזוּר מְתַנִּים / תוֹעֵי בְּצִלְמֵי / חֲגוּרֵי מְתַנִּים // עוֹז אֲבָנִט / בְּמִזַּח יְתָאָזֵר / אַרְוֵג בָּד, וְלֹא כְּלָאִים / בְּכָל יְמֵי שְׁנָה" (ביאור: 1. ידבק בלחי: הלשון על פי יחזקאל כ"ט, ד. כאזור מתנים: הלשון על פי ישעיהו י"א, ה ועוד. וכוונתו שהקב"ה יחזור ויקרב אליו את התועים החוגרים למתניהם אזורים כמעשה עובדי עבודה זרה. 2. עוז וכו': הלשון על פי תהילים צ"ג, א. ארוג וכו': ראה ירושלמי יומא פ"ז, מד ע"ב).

28. ראה: צ' מלאכי (לעיל, הערה 12), ב, עמ' 185, טור 187. על הסדר ראה: שם, א, עמ' 64-65.

29. ראה: צ' מלאכי (לעיל, הערה 12), ב, עמ' 185, טור 188.

30. ראה: נ' קצומטה (לעיל, הערה 22), עמ' 43, טורים 247-248.

עֲיָקוּשׁ <חֲגוּרֵי אִיזוֹר בְּמַעוֹז / דְּמוֹת בְּנֵי בְּכַל בְּכַל לְעוֹז
עַל זֹאת מִמְגִּדֵּל עוֹז / בְּאַבְנֵי יְכַפֵּר אוֹזֵר עוֹז

1. עיקוש: חטא. חגורי איזור: על פי יחזקאל כ"ג, טו. במעוז: בעוז, בגאווה. לעוז: להתגאות. 2. ממגדל עוז: מן המקדש שבו לובש הכהן הגדול את שמונת בגדיו. אוזר עוז: כינוי לקב"ה, על פי תהילים צ"ג, א.

הפייטן שב וביטא את הרעיון כי האבנט מכפר על המאמצים את אורחותיהם של נכרים בסדר 'אאזרה גבורה', באמצעות חתימת המחרוזת בסיומת המקראית מיחזקאל כ"ג, טו: 31

סִיגוּל אַבְנֵי הַמּוֹנִיָּהִם / לְשַׁפַּח עוֹן מְהוֹנִיָּהִם
נְחֻרֵי אוֹזֵר בְּמַתְנִיָּהִם

1. סיגול: סגולתו של האבנט. מהמוניהם: נראה כשיבוש, וצריך לומר: 'מהמוניהם'.

יש לציין כי במרוצת השנים דחקה המסורת המדרשית-תלמודית את המסורת הפייטנית, ובסדר מחרוזת נוסף ששרידיו עלו מן הגניזה,³² באה לידי ביטוי רק הדעה כי האבנט מכפר על הגנבים ועל העוקמנים:

דַּלַת אַבְנֵי יַגְנֵב / וַיַּעֲקֵם לְכָל צַד
כּוֹפֵר לְגוֹנְבֵי הוֹן / וַלְעוֹקְמֵי צַעַד

1. דלת: שזירת, אריגת. יגנב: ימשוך. ויעקם לכל צד: ראה לעיל בביאור לסדר 'אתה כוננת עולם ברוב חסד'.

מעניין לציין שפייטני מרכז אירופה התמקדו דווקא במסורת המדרשית באשר לכפרת האבנט, אך בספר מצאנו הן הרעיון הפייטני הארץ ישראלי. ר' שלמה הבבלי בן המאה העשירית, שפעל ככל הנראה במחוזותיה הצפוניים של איטליה, אינו מזכיר כלל את

31. ראה: נ' קצומטה, 'אאזרה גבורה': סדר עבודה ליום הכיפורים לשלמה סולימן אלסנג'ארי, פרקי שירה: מגנזי השירה והפיוט של קהילות ישראל ג, תשס"ג, עמ' 51, טורים 291-292. נוסח הפנים על פי מדור חילופי הנוסחות.

32. ראשיתו הידועה לנו: 'זאת היא'. ראה: צ' מלאכי (לעיל, הערה 12), ב, עמ' 163, טור 47. ראוי להזכיר כי בסדר העבודה 'אנאים גבורות' של ר' נחמיה בן שלמה בן הימן הנשיא, פייטן בן ראשית המאה הי"א, החטא שעליו מכפר האבנט הוא הרהור הלב, כמצוי בתלמוד הבבלי: 'נְאָבְנֵי לְחוֹשְׁבֵי כְּעָ'. ראה: N. Katsumata, *The Liturgical Poetry of Nehemiah Ben Shelomoh Ben Heiman*. Ha-Nasi, Leiden-Boston-Köln 2002, p. 97

על ארבע מסורות דרשניות של פייטני ארץ ישראל בעניין כפרתם של בגדי הכוהן הגדול

המסורת הפייטנית הארץ ישראלית כי האבנט כיפר על חטאי ההולכים בדרכי עבודה זרה, והוא מציג רק את המסורת המדרשית:³³

כְּשֶׁרוֹן כַּח אַבְנֵט שְׁלֵשִׁים וּשְׁתַּיִם
כְּנֶגֶד עֲקֻמָּנִים – פָּנִים וְאַחֹר עוֹקֵם

וכן מצאנו בסדר העבודה 'אשוחח נפלאותיך' של תלמידו, ר' משולם בר קלונימוס:³⁴

הַחֲגֵר אַבְנֵט שֵׁשׁ כָּלוּ / הִקִּיפוּ בְּשֵׁלוֹשׁ כְּנָחֵשׁ בְּעֵקְלוֹ
הַיֹּכֵן לְיִשָּׁר עֵקֶב מִפְתּוֹלוֹ / הִכְיִנוּ כְּאֵמֶן מֵהוֹת חֲתוּלוֹ

2. לישר עקב: הלשון על פי ישעיהו מ', ד. כוונתו: כדי לכפר על מעקמי הדרך הנפתלים. מפתולו: מחטאו. הכינו וכו': ייתכן שכוונתו: האבנט נחגר באופן מיוחד מפני שיעודו לרפא לחטאי העם.

כנגדם עולה המדרש הפייטני מסדר העבודה 'אלהים אל ראשון' של ר' שלמה אבן גבירול:³⁵

סְלוּלָה סְבִיבֵי אֲמַרְתָּ צוּרוֹ / בְּאַבְנֵט יַחְגֹּר שֶׁר קָרְבִּי
סְחוֹת צְלָמֵי פְשָׁדִים בְּחֲגָרוֹ / עַל כָּל סְבִיבֵי

1. סלולה: מקיפה (את הכוהן הגדול). אמרת: כנראה: פס בד, ראה נגעים פי"א מ"י. שר קרביו: כינוי לכוהן הגדול. 2. סחות: לסלק, לפנות. על כל וכו': תהילים פ"ט, ח.

עד כה עסקנו בשתי מסורות פייטניות באשר לכפרת בגדי הכוהן הגדול הנוגדות את המסורת המדרשית השכיחה בקובצי המדרש ובתלמודים. עתה אציג שתי מסורות פייטניות שאינן סותרות את המסורת המדרשית, אלא מפתחות אותה וממקדות אותה בהתרחשות מסוימת. נבחן אפוא מסורות פייטניות אלו ונתהה על יסודן.

ג. המכנסיים מכפרים על חטא עריות שעברו ישראל בשיטים

מכנסי הכוהן הגדול כיפרו על פי המסורת המדרשית על חטא גילוי עריות. לעומת זאת, המורשת הפייטנית המתגלה בסדרי העבודה מיקדה דרשה זו וגרסה כי מכנסי הכוהן

33. ראה: ע' פליישר (מהדיר), פיוטי שלמה הבבלי, ירושלים תשל"ד, עמ' 176, טורים 271-272. יש לשים לב כיצד ר' שלמה הבבלי קישר בין כפרתו של האבנט על 'עוקמנין' ובין האופן שבו חגר הכוהן הגדול את האבנט 'ועיקמו לכאן ולכאן'.

34. ראה: ד' גולדשמידט (מהדיר), מחזור לימים נוראים לפי מנהג בני אשכנז לכל ענפיהם, כרך ב: יום כפור, ירושלים תשל"ל, עמ' 455, טורים 97-98.

35. ראה: ד' ירדן (מהדיר), שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול א, ירושלים תשל"א, עמ' 269, טורים 205-206.

מכפרים על חטא עריות שנכשלו בו ישראל בשיטים. כך מופיע כבר בסדר 'אתה כוננת עולם ברב חסד' המיוחס ליוסי בן יוסי:³⁶

בְּשִׁבוּץ מְכַנְסֵי בַד / כְּעֵין פְּרָשִׁים / תְּחִילָה יְכַסֶּה / חֲמוּקֵי יִרְכִּיו
בְּכַסֶּה / פֶּשַׁע עֲרֹת שְׁטִים / וַיְגַלֶּה לָנוּ / זְכוֹת גֵּן נְעוּל

1. בשיבוץ מכנסי בד: במכנסיים המשובצים. ונראה שהפייטן משווה בין הכותונת שנאמר בה "ושבצת הכתנת שש" (שמות כ"ח, לט) ובין מכנסי השש (שם ל"ט, כח). כעין פרשים: ראה הברייתא בבבלי נידה יג ע"ב: "מכנסי כהנים למה הן דומין – כמין פמלניא של פרשים". תחילה יכסה: ראה תורת כוהנים צו פרק ב ג, מהד' ווייס ל ע"א: "מכנסי בד יהיו על בשרו – שלא יהיה דבר קודם למכנסים". חמוקי ירכיו: הלשון על פי שה"ש ז', ב. 2. יכסה: יעלים, יכפר. גן נעול: כינוי לישראל על פי שה"ש ד', יב, ומדרשו במכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דפסחא בא ה, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 14: "ומנין שלא נחשדו על העריות, שנאמר, 'ויצא בן אשה ישראלית' (ויקרא כ"ד, י), להודיע שבחן של ישראל שלא היה ביניה' אלא זה, ופרסמו ופרטו הכתוב. ועליהם מפורש בקבלה, 'גן נעול אחותי כלה'".

יש לשים לב לכפל ההוראה של הפועל 'יכסה' שבו משתמש הפייטן: תחילה הכוהן מכסה את מערומיו במכנסיים, ובזכות לבישת המכנסיים 'מתכסה', כלומר, נעלם ומתכפר החטא שעשו ישראל בשיטים.

גם בסדר העבודה 'ארוםם בכל עת' מופיע עוון שיטים כחטא שעליו מכפרים מכנסי הכוהן הגדול:³⁷

גִּדְר מְכַנְסִים / בְּמוֹתָנִים עַד יֶרֶךְ / עַד לֹא גָשׁ לְיָדָיו / וְכַסֵּ עוֹן שְׁטִים

עד לא וכו': קשה, אך ייתכן שכונתו לתורת כוהנים צו פרק ב א, מהד' ווייס ל ע"א הנזכר: "מכנסי בד יהיו על בשרו – שלא יהיה דבר קודם למכנסים".

מסורת פייטנית זו התמידה לאורך דורות רבים, עד ימיו של ר' שלמה אבן גבירול, כמתואר בסדרו 'אלהים אל ראשון':³⁸

שְׁמָלוֹת סָבָה הֵם לְדַחוֹת / בְּמְכַנְסֵי בַד שְׁמֵץ וְדָבָה
סְאוֹן חֲרַפְת שְׁטִים לְמַחוֹת / כִּי הִיָּתָה סָבָה

2. סאון: מהומה. כי וכו': מל"א יב, טו.

עם זאת, הפייטנים שבחרו למקד את כפרת מכנסי הכוהן הגדול באיסור העריות שעברו עליו ישראל בשיטים, התעלמו באופן מוזר מהיבט חמור נוסף של עוון השיטים – העבודה הזרה. העם אמנם זנה אל בנות מואב (במדבר כ"ה, א), אך החטא הלוא כלל גם

36. ראה: א' מירסקי (לעיל, הערה 11), עמ' 191, טורים 95-96.

37. ראה: צ' מלאכי (לעיל, הערה 12), ב, עמ' 113, טור 94.

38. ראה: ד' ירדן (לעיל, הערה 35), א, עמ' 268, טורים 201-202.

על ארבע מסורות דרשניות של פייטני ארץ ישראל בעניין כפרתם של בגדי הכהן הגדול

את פולחן בעל פעור (שם, ב-ג). אכן, בסדר העבודה המחורז 'נפש וביאר' שב ומופיע
עון השיטים, אלא שהפעם מצייין הפייטן חטא כפול שחטא העם, וקרוב שכוונתו לחטא
עריות ולחטא עבודה זרה:³⁹

עַט מְכַנְסִים כְּעֵין פְּרָשִׁים / עֲשׂוּיִם כְּצִיר אֲמַת וְשׁוֹלְחֵי נְפֹשִׁים
עֵלִים שְׁתֵּיִם רְעוֹת נַעֲשׂוֹת בְּשִׁיטָּים / עַם לְהַנִּיחַ וְלַחֲשׁוֹךְ פִּי לְהַרְגַּ מְטִים

1. עט: לבש. כציר אמת ושולחיו: על פי משלי כ"ה, יג. נפושים: הוענקה להם נפשם, היינו, מחילה על
חטאם. 2. עילים: העלים, כיפר. ולחשוך וכו' מטים: על פי משלי כ"ד, יא, וכוונתו: להציל ממוות. להרג
מטים: עומדים להיהרג מחמת חטאיהם.

בדרך זו גם נקט ר' שלמה סולימן שהקפיד להטעים בפיוטיו שהחטא בשיטים היה כפול.
כך בגוף היוצר 'אור מנורה' לפרשת 'תצוה' שכבר ראינו למעלה קטע ממנו:⁴⁰

שִׁינוּס שְׁתַּ עַל מְתַנִּים
שְׁכוּחַ מְהֵם רְעוֹת שְׁתֵּיִם
יַעֲשׂוּ אֲבָנִט וּמְכַנְסִים

1. שינוס וכו': נושא המחרוזת הוא הקב"ה, וכוונתו: הקב"ה ציווה על הכהנים לחגור מותניהם במכנסים
ובאבנט כדי לשכח מישראל שתי רעות. שינוס וכו' מתנים: הלשון על פי מל"א י"ח, מו. שת: ציווה לשים.
2. רעות שתיים: ראה ירמיהו ב', יג.

ונראה שבמטבע הלשון 'רעות שתיים', המבוסס על ירמיהו ב', יג: "כי שתיים רעות עשה
עמי", מרמז הפייטן לחטא עבודה זרה ולחטא גילוי עריות.
בסדר [...] במרומים' תיאר הפייטן בהרחבה יתרה ייעוד כפול זה של מכנסי
הכהן:⁴¹

עַוֹן <וּוֹן> מְרָאשׁ בּוֹ הָסוּ / בְּזִימַת שְׁטִים כְּנִמְאָסָן
עֲרָנָה שָׁם גִּילּוֹ וְהַכְּעִיסוּ / כִּי שְׁתֵּיִם רְעוֹת עֲשׂוּ

1. בו: נראה לפרשו: בזכות בגדי הכהונה. הסו: השקיטו, כיפרו. בזימת שטים: ראה במדבר כ"ה, א-ט.
כנמאסן]: כאשר נמאסו ישראל מחמת עוונם. 2. כי שתיים רעות עשו: על פי ירמיהו ב', יג, ונראה ששתי
הרעות הן חטא עריות וחטא עבודה זרה.

39. ראה: צ' מלאכי (לעיל, הערה 12), ב, עמ' 185, טורים 181-182. הקריאה במקום זה שונה מקריאת
המהדיר, והיא מתוקנת כאן על פי כ"י קמברידג', ספריית האוניברסיטה TS 24.36 והמקור המקראי.
כן מצאנו גם בסדר העבודה המחורז 'זאת היא' (שם, עמ' 163, טורים 44-45).

40. גם קטע פיוט זה נדפס על פי כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה e. 36 (2715/4), דף 19 ע"א.
במחרוזת זו נאלץ ר' שלמה לצרף את האבנט למכנסיים בלחץ תבנית הפיוט שחייבה אותו למנות את
שמונת הבגדים בשש מחרוזות.

41. ראה: נ' קצומטה (לעיל, הערה 22), עמ' 42, טורים 236-240.

עָ > שׁוּ < פִּה מְכַנְסִיִּים / לְכִסּוֹת מְמוֹתָנִים וְעַד יְרִיכִים
עַל זֹאת מְשָׁמִים / בָּם יִכְפֹּר טְהוֹר עֵינַיִם

3. פה: בפרשת ציווי בגדי הכהונה (שמות כ"ח). לכסות וכו' יריכים: על פי שמות כ"ח, מב. 4. זאת: חטא עריות. בם: במכנסי הכהן. טהור עינים: כינוי לקב"ה, על פי חבקוק א', יג.

ד. האפוד מכפר על חטא העברתו של פסל מיכה בים סוף

בפיוטיו של ר' שלמה סולימן מתגלה רעיון דרשני מפתיע נוסף שלא נמצא לו זכר במדרשי ארץ ישראל: האפוד לא כיפר על כל חטא עבודה זרה שעשו ישראל, כפי שהציעו המקורות המדרשיים, אלא דווקא על חטאם של ישראל שהעבירו עמם בים סוף את פסל מיכה.

כך נלמד מגוף היוצר 'אור מנורה' לפרשת 'תצוה' שכבר דנו בו לעיל:⁴²

סֶמֶל וְתִרְפִּים לְהַגְעִיל
עַל יָם הַמָּרוֹ לְהַתְעִיל
יַעֲשׂוּ אֶפֶוד וּמַעִיל

1-2. להגעיל: שגרמו לישראל להיות מגועלים. על ים המרו: נראה שכוונתו למסופר בשמות רבה בשלח כד א ובמקורות נוספים: "אמר ר' יהודה ב"ר אלעאי לא דיים שעבר עמהם צלמו של מיכה אלא שהיו מקישיין כלפי מעלה דברים שנא' 'אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו' (שמ"ב ז', כג), וכה"א 'וימרו על ים בים סוף' (תהילים ק"ו, ז)". להתעיל: לרפא, לכפר. 3. יעשו וכו': ראה: שמות כ"ח, ד.

ר' שלמה סבר אפוא כי האפוד ריפא ('להתעיל') וכיפר על מעשה המרי של בני ישראל שהעבירו עמם בים סוף את פסלו של מיכה שהוכן על פי מסורת אגדית עוד במצרים. כך גם כתב ר' שלמה סולימן, באופן מרומז יותר, בסדר העבודה 'א' [...]. במרומים:⁴³

פְּקִידָתָם < בְּאֶפֶד שִׁיעֵשֶׁע / וְנִפְשָׁם לְהַשְׁתַּעֲשֵׂע
פְּסֶל מִיכָה וְכָל רָשָׁע / בָּם יִכְפֹּר עוֹבֵר עַל פְּשָׁע

1. פְּקִידָתָם: מחילתם של ישראל. ונפשם לה[ש]תעשע: הצירוף על פי תהילים צ"ד, יט. 2. וכל רשע בם: כל רשע שיימצא בישראל. עובר על פשע: כינוי לקב"ה, על פי מיכה ז', יח.

כיצד הגיע ר' שלמה סולימן לרעיון דרשני מפתיע זה? קרובה בעיניי הסברה שר' שלמה הכיר את המקורות המדרשיים שמצאו אסמכתא לדעה כי האפוד כיפר על עובדי עבודה זרה בפסוק מהושע "ואין אפוד ותרפים" (הושע ג', ד). הצירוף "אפוד ותרפים" הזכיר

42. על פי כ"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה e. 36 (2715/4), דף 19 ע"א. גם במחרוזת זו נאלץ ר' שלמה לצרף שני בגדים בלחץ תבנית הפיוט.
43. ראה: נ' קצומטה (לעיל, הערה 22), עמ' 42, טורים 237-240.

לפייטן את מעשהו של מיכה – "והאיש מיכה לו בית אלהים ויעש אפוד ותרפים וימלא את יד אחד מבניו ויהי לו לכהן" (שופטים י"ז, ה), ומכאן קצרה הייתה הדרך לרעיון כי האפוד כיפר על העברתו של פסל מיכה בים סוף.⁴⁴

ג

דומה אפוא כי המאמר הנוכחי מעניק תוקף משנה להשקפה החדשה כי לפייטני ארץ ישראל הייתה מסורת מדרשית משלהם. העובדה כי דרשות ייחודיות מופיעות בעקיבות במשך מאות שנים ביצירות פייטניות, החל מתקופתו של יוסי בן יוסי (המאות הרביעית והחמישית לספירה) וכלה בר' שלמה אבן גבירול (נפטר 1158), ונעדרות ממש באותה עקבות מקובצי המדרש הארץ ישראליים לאורך רובה של תקופה זו, מורה לנו כי לפייטני ארץ ישראל הייתה גם מסורת מדרשית נבדלת משלהם.

בעלי המדרש לא יכלו שלא להכיר מסורות אלו, שהלוא גם הם ודאי היו מבאי בתי הכנסיות והאזינו לדרשות הכלולות בפיוטים, אך נראה כי הם חשו שמסורות אלו יסודן בעולמות של שירה ופיוט ואין מקומן בתחומו של המדרש. רק בדורות מאוחרים יותר, מחוץ לגבולה של ארץ ישראל, התקתה רגישות זו לרבדים השונים של עולם המדרשים של בני ארץ ישראל, ולפיכך אנו מגלים דרשות פייטניות בקובצי מדרש מאוחרים דוגמת מדרש פתרון תורה, מדרש לקח טוב ומדרש הגדול.⁴⁵

הערכה מחודשת זו אמנם אינה מובילה אותנו בהכרח לקביעה נחרצת כי כל רעיון מדרשי שעולה מפיוטי ארץ ישראל באלף הראשון לספירה ושלא נמצא לו מקור במקורות מדרשיים, מרמז על מסורת מדרשית פייטנית עצמאית. עדיין עלינו להניח כי קובצי מדרש לא מועטים אבדו מאתנו ושמסורות מדרשיות עברו על פה במהלך דורות רבים, ואפשר שהללו היו יסודו של הרעיון הדרשני שבפיוט, אך ההערכה המועלית

44. כאמור, ייתכן שגם הדרשה הפייטנית שקבעה כי כתונת הכהן הגדול כיפרה על מעשה מכירת יוסף יסודה בפסוק שבו השתמש המדרש כדי להוכיח שהכתונת כיפרה על שופכי דמים – "ויטבלו את הכתנת בדם" (בראשית ל"ז, לא).

45. דוגמות לדרשות פייטניות הבאות בקובצי מדרש אלו: מדרש פתרון תורה – לעיל, הערה 26; מדרש לקח טוב – ראה: ש' אליצור, קדושתאות ליום מתן תורה (לעיל, הערה 2), עמ' 79; מדרש הגדול – ראה הסיפור על אברהם אבינו שהגיע לאמונה בקב"ה מתוך התבוננות בזריחתם ובשקיעתם של גרמי השמים, שזכה לעיבוד מרהיב ביופיו בסדר העבודה 'אזכיר גבורות' לר' יוסי בן יוסי (א' מירסקי [לעיל, הערה 11], עמ' 141, טורים 80-84), ומצוי כבר בספרים החיצוניים (ראה: ספר היובלים יב, טז-יז, מהד' כהנא עמ' נא), אך נעדר מקובצי המדרש הקדומים. הסיפור מופיע במדרש הגדול לבראשית י"א, כח, מהד' מרגליות עמ' רד-רה. אמנם, הוא מצוי גם במקורות נוספים, דוגמת 'מדרש מעשה אברהם' (ראה: א' ילינק [מהדיר], בית המדרש, חדר שני, ירושלים תשכ"ד,³ עמ' 118), אך זמנם של המקורות הללו אינו מבורר, ומכל מקום הם אינם נראים קדומים מאוד. הופעתם במדרש עשרת הדברות ב, מהד' ע' שפירא, ירושלים תשס"ה, עמ' 42, מחזקת את מערך הטיעונים שבמאמר. המדרש הוא כנראה מן המאה העשירית ונוצר מחוץ לגבולות ארץ ישראל. ראה שם, עמ' 182-186. אחת הוורסיות של הסיפור מופיעה כידוע גם במשנה תורה הלכות עבודה זרה פ"א ה"ג. ראה עוד לעניין זה: ל' גינצבורג, אגדות היהודים ב, רמת גן תשכ"ז, עמ' 155, הערה 16.

במאמר זה מלמדת אותנו על האפשרות לראות במסורת הדרשנית של פייטני ארץ ישראל כיוון לגיטימי לזיהוי מקורו של רעיון מדרשי הכלול בפיוט. בימי פריחתה של תרבותם של בני ארץ ישראל השפיעו אפוא כמה מסורות מדרשיות, זו בצד זו, על עולמם הרוחני של יהודי הארץ: המסורת המדרשית של קובצי המדרש הקדומים, המסורת המדרשית של התרגומים הארץ ישראלים⁴⁶ והמסורת המדרשית של פייטני ארץ ישראל. נראה לי על כן כי נכון יהיה לדון מכאן ואילך במונח המחקרי: 'המסורת המדרשית של פייטני ארץ ישראל', ולהקדיש למסורת זו מקום ראוי במחקר עולמם הרוחני של בני ארץ ישראל במאות האחרונות של האלף הראשון לספירה.

46. ראה: א' שנאן, תרגום ואגדה בו: האגדה בתרגום התורה הארמי המיוחס ליונתן בן עוזיאל, ירושלים תשנ"ג, במיוחד עמ' 168-192.